

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА ПСИХОЛОГІЇ**

Кваліфікаційна робота магістра

на тему: **ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНИХ ДИСПОЗИЦІЙ У ОСІБ З
ОБМЕЖЕНИМИ ФІЗИЧНИМИ МОЖЛИВОСТЯМИ**

Виконав: студент 2 курсу, групи 8.0531
спеціальності 053– Психологія
Расцветаєв Валерій Олександрович
Керівник: д.психол.н., професор Клопота Є.А.
Рецензент: д.психол.н., професор. Ткалич М.Г.

Запоріжжя – 2022

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціальної педагогіки та психології
Кафедра психології
Рівень вищої освіти магістр
Спеціальність 053 Психологія
Освітня програма Психологія

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри

к.психол.н., доцент. Н.О. Губа

« ____ » _____ 2022
р.

ЗАВДАННЯ

НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТУ

Расцветаев Валерій Олександрович

Тема роботи Формування комунікативних диспозицій у осіб з обмеженими фізичними можливостями

керівник роботи Клопота Е.А., д.психол.н., професор кафедри педагогіки та психології освітньої діяльності

затверджені наказом ЗНУ від «20» 07 2022 року № 884-с

2. Строк подання студентом роботи _____
3. Вихідні дані до роботи аналіз психолого-педагогічної літератури.
4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки: зробити теоретичний аналіз комунікативних диспозицій, поняття, основні складові; розглянути основи розвитку комунікативних засобів в психології; розкрити особистісно-орієнтовані аспекти становлення комунікативної у осіб з обмеженими фізичними можливостями.
5. Перелік графічного матеріалу: 1 таблиця, 4 рисунка
6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		Завдання Видав	Завдання прийняв
Вступ	Клопота Е.А., професор		
Розділ 1	Клопота Е.А., професор		
Розділ 2	Клопота Е.А., професор		
Розділ 3	Клопота Е.А., професор		
Висновки	Клопота Е.А., професор		

7. Дата видачі завдання _____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Збір та систематизація матеріалу	січень-березень 2022 р.	Виконано
2	Робота над вступом	березень 2022 р.	Виконано
3	Робота над першим розділом	квітень-червень 2022 р.	Виконано
4	Робота над другим розділом	липень-серпень 2022 р.	Виконано
5	Написання висновків	вересень 2022 р.	Виконано
6	Передзахист	листопад 2022 р.	Виконано
7	Нормоконтроль	листопад 2022 р.	Виконано

Студент _____ О.В. Расцветаєв

Керівник роботи _____ Е.А. Клопота

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____ О. М. Грєдинарова

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота магістра: 56 сторінок, 1 таблиця, 4 рисунка, 47 джерел.

Об'єкт дослідження: комунікативні диспозиції у осіб з обмеженими фізичними можливостями.

Предмет дослідження: формування комунікативних диспозицій у осіб з обмеженими фізичними можливостями.

Мета: провести комплексне дослідження формування комунікативних диспозицій у осіб з обмеженими фізичними можливостями.

Гіпотеза: ефективне формування комунікативних диспозицій у осіб з обмеженими фізичними можливостями залежить від сформованості особистісно-орієнтованих, діяльнісних, суб'єктивно-особистісних компетенцій та впливу зовнішніх чинників.

Методи дослідження: для досягнення поставленої мети дослідження нами було обрано такі методи та методики: метод теоретичного вивчення проблеми, методи збору та інтерпретації даних.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що нами було проведено аналіз ефективного формування комунікативних диспозицій у осіб з обмеженими фізичними можливостями.

Практичне значення. Отримані результати дослідження можуть бути використані психологами та батьками в роботі з дітьми з обмеженими фізичними можливостями, які мають проблеми з комунікативними навичками та становленням особистісних диспозицій. Також, отримані дані, можуть використовувати в практиці соціальних педагогів та вихователів, які працюють з дітьми з обмеженими фізичними можливостями.

КОМУНІКАТИВНІ ДИСПОЗИЦІЇ, ДІТИ З ОБМЕЖЕНИМИ ФІЗИЧНИМИ МОЖЛИВОСТЯМИ, КОМУНІКАТИВНІ НАВИЧКИ.

SUMMARY

O.B. Rastctvetaev Formation of Communicative Dispositions in People with Disabilities.

Master's thesis: 56 pages, 1 table, 4 figures, 47 sources.

Object of research: communicative dispositions of persons with limited physical capabilities.

The subject of the study: the formation of communicative dispositions in persons with limited physical capabilities.

Purpose: to conduct a comprehensive study of the formation of communicative dispositions in persons with limited physical capabilities.

Hypothesis: the effective formation of communicative dispositions in persons with limited physical capabilities depends on the formation of personal-oriented, activity-based, subjective-personal competencies and the influence of external factors.

Research methods: to achieve the research goal, we chose the following methods and techniques: the method of theoretical study of the problem, methods of data collection and interpretation.

The scientific novelty of the research lies in the fact that we analyzed the effective formation of communicative dispositions in persons with physical disabilities.

Practical meaning. The obtained research results can be used by psychologists and parents in working with children with limited physical abilities who have problems with communication skills and the formation of personal dispositions. Also, the obtained data can be used in practice by social pedagogues and educators who work with children with physical disabilities.

COMMUNICATIVE DISPOSITIONS, CHILDREN WITH PHYSICAL DISABILITIES, COMMUNICATION SKILLS.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ КОМУНІКАТИВНИХ ДИСПОЗИЦІЙ В ПСИХОЛГІЇ.....	9
1.1. «Комуникативні диспозиції»: поняття, основні складові.....	9
1.2. Проблема розвитку комуникативних засобів в психології.....	16
1.3. Особистісно-орієнтовані аспекти становлення комуникативної діяльності осіб з обмеженими фізичними можливостями.....	20
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНИХ ДИСПОЗИЦІЙ У ОСІБ З ОБМЕЖЕНИМИ ФІЗИЧНИМИ МОЖЛИВОСТЯМИ.....	32
2.1. Методи, методика і процедура дослідження.....	32
2.2. Результати дослідження та їх інтерпретація.....	34
ВИСНОВКИ.....	50
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	52

ВСТУП

Актуальність дослідження. Комунікативно-психологічні основи особистості та її комунікативні диспозиції, що забезпечують соціальне, особистісно обумовлене ведення процесу спілкування, закріплюються саме в повсякденному спілкуванні та культивуються в навчальному процесі, але зміст і характер таких диспозицій мають складної структури, елементи якої є кінцевим результатом. Досить часто вони впливають на спілкування та формують його небажані соціальні наслідки, особливо це стосується людей з обмеженими можливостями, головна проблема яких полягає в особливостях спілкування зі світом, а саме в соціальних контактах, обмежений доступ до культурних і соціальних цінностей, можливості участі в громадсько-політичному житті, формування комунікативної налаштованості людини в загальному контексті.

Дитина з обмеженими фізичними можливостями в сучасному розумінні – це дитина, яка потребує спеціальних освітніх та виховних умов для якомога більшого розвитку, виховання, прилучення до культури громади та родини.

Цей термін фіксує відмову законодавців і суспільства ділити людей на повну більшість і меншість з обмеженими правами, закріплює зміщення акцентів у характеристиці цих дітей з вад, порушень, відхилень від норми на визначення їх особливостей, соціальні та освітні потреби. Нове визначення підкреслює відповідальність законодавців і суспільства за визнання та реалізацію цих потреб.

Термін «дитина з обмеженими фізичними можливостями» використовується як у широкому соціальному, так і в професійному та науковому контекстах. У професійному контексті цей термін важливий, оскільки він орієнтує фахівців на виявлення особливих освітніх потреб і пошук шляхів їх задоволення стосовно всіх категорій і груп дітей з

обмеженими можливостями, враховуючи спектр можливостей їх розвитку. У науковому контексті цей термін важливий ще й тому, що вказує на «проникність» кордонів між науками дітей з нормативним і девіантним розвитком, оскільки особливі освітні потреби можуть бути зумовлені не лише обмеженнями за станом здоров'я, а й соціокультурні фактори.

Комунікація є однією з головних умов розвитку дитини, найважливішим фактором формування її особистості, провідним видом діяльності людини, спрямованої на пізнання й оцінку себе через інших людей. Про це свідчать фундаментальні дослідження психологів минулого і сучасності (Л. С. Виготський, Корніяка О., А. Н. Леонт'єв, М. Мамічева О. В., Кащєєва Ю. В.Л. Рубінштейн, Д. Б. Ельконін та ін.). Комунікація впливає на результати всіх важливих видів діяльності: навчання, праці, гри, соціальної орієнтації тощо. Але найбільше впливає на формування особистості дітей з обмеженими фізичними можливостями, сприяє їх соціалізації та інтеграції в суспільство. Водночас це не вроджена діяльність. Тому значних успіхів у розвитку спілкування можна досягти лише шляхом спеціально організованого навчання та підвищення кваліфікації.

Організаційна значущість проблеми сьогодення зумовили вибір теми нашого дослідження “ Формування комунікативних диспозицій у осіб з обмеженими фізичними можливостями ”.

Об'єкт дослідження: комунікативні диспозиції у осіб з обмеженими фізичними можливостями.

Предмет дослідження: формування комунікативних диспозицій у осіб з обмеженими фізичними можливостями.

Мета: провести комплексне дослідження формування комунікативних диспозицій у осіб з обмеженими фізичними можливостями.

Гіпотеза: ефективне формування комунікативних диспозицій у осіб з обмеженими фізичними можливостями залежить від сформованості

особистісно-орієнтованих, діяльнісних, суб'єктивно-особистісних компетенцій та впливу зовнішніх чинників.

Згідно з поставленою метою та висунутою гіпотезою було визначено основні завдання дослідження:

- зробити теоретичний аналіз комунікативних диспозицій, поняття, основні складові;
- розглянути основи розвитку комунікативних засобів в психології;
- розкрити особистісно-орієнтовані аспекти становлення комунікативної у осіб з обмеженими фізичними можливостями.

Методи дослідження: для досягнення поставленої мети дослідження нами було обрано такі методи та методики: метод теоретичного вивчення проблеми, методи збору та інтерпретації даних.

Надійність та вірогідність результатів дослідження забезпечувались методологічним обґрунтуванням вихідних положень; використанням методів, адекватних меті та завданням дослідження; репрезентативністю вибірки; кількісним та якісним аналізом отриманих результатів; статистичною оцінкою експериментальних даних.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що нами було проведено аналіз ефективного формування комунікативних диспозицій у осіб з обмеженими фізичними можливостями.

Практичне значення. Отримані результати дослідження можуть бути використані психологами та батьками в роботі з дітьми з обмеженими фізичними можливостями, які мають проблеми з комунікативними навичками та становленням особистісних диспозицій. Також, отримані дані, можуть використовувати в практиці соціальних педагогів та вихователів, які працюють з дітьми з обмеженими фізичними можливостями.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ КОМУНІКАТИВНИХ ДИСПОЗИЦІЙ В ПСИХОЛГІЇ

1.1. «Комунікативні диспозиції»: поняття, основні складові

Назва напрямку диспозиції походить від англійського слова *disposition* - його теоретичну основу будують дві основні ідеї.

Перша ідея полягає в тому, що люди виявляють певну стабільність у своїх діях, думках, емоціях незалежно від часу, подій і життєвого досвіду. Друга головна ідея напрямку диспозиції пов'язана з тим, що немає двох абсолютно однакових людей.

Гордон Олпорт, Ханс Айзенк, Раймонд Кеттел - ці психологи одностайні як представники диспозиційного напрямку в дослідженні особистості. Диспозиційні психологи погоджувалися з тим, що природною властивістю людини є прояв певної сталості дій, думок і почуттів, незалежно від плину часу, подій і життєвого досвіду. Природа людини визначається тими схильностями, які є її невід'ємною якістю і які вона проносить через все життя. На думку диспозиційних психологів, найбільш істотні характеристики людини пояснюються такою психологічною реальністю, як риси [41, 30].

Риси - це основні одиниці особистості, кожна з яких представляє узагальнену тенденцію поводитися певним чином у відповідній типовій ситуації. При цьому представники цього напрямку по-різному визначають кількість і сутність основних параметрів, необхідних для адекватної характеристики людини [34].

Гордон Олпорт особливо підкреслив унікальність кожної особистості та її особливості. Вчений також звертається до питання про те, як на поведінку людини впливають когнітивні та мотиваційні процеси. Теорія

Олпорта є поєднанням гуманістичного та індивідуалістичного підходів до вивчення людської поведінки. Отже, гуманістична спроба вченого розкрити потенціал особистісного зростання та самореалізації особистості. Індивідуальний підхід відображає бажання Олпорта зрозуміти та передбачити розвиток справжньої, конкретної особистості. Олпорт вважає, що людська поведінка завжди є результатом певної конфігурації особистих характеристик.

Ганс Айзенк і Реймонд Кеттел використали складну психометричну техніку факторного аналізу, щоб спробувати показати, як основна структура особистісних рис впливає на поведінкові реакції індивіда. Для Айзенка в особистості надзвичайно важливі три основні параметри: інтроверсія - екстраверсія, стійкість - нейротизм, психотизм - сила суперєго. Кеттелл, на відміну від Айзенка, стверджує, що як мінімум 16 основних рис визначають структуру особистості. Він також вважає, що можна вивести рівняння для прогнозування поведінки на основі точних вимірювань особистісних рис [41, 30].

Термін диспозиція, Г.В. Олпорт (від лат. *dispositio* – розташування, розподіл) – позначає рису особистості, що виявляється однотипним або подібним реагуванням у певних ситуаціях [27].

Г. Айзенк розвивав диспозиційний напрям у теорії особистості, вважаючи, що інтроверсія та екстраверсія мають нейрофізіологічну основу і залежать від рівня коркової активності. Зокрема, він вважав, що "інтроверти надзвичайно збудливі і тому дуже чутливі до вхідної стимуляції - з цієї причини вони уникають ситуацій, які впливають на них надмірно. Навпаки, екстраверти недостатньо збудливі і тому нечутливі до вхідної стимуляції; відповідно, вони постійно шукають ситуації що може їх розбудити» [1, 319].

Диспозиція впливає на всі сфери життя людини, визначає не тільки світогляд і соціальну орієнтацію, а й спосіб побудови комунікативних стосунків. Можна виділити три види таких відносин: це ставлення до

трансцендентного, до соціального і до особистості. Спосіб побудови цих відносин повинен категорично відрізнятися для представників інтровертних і екстравертних установок.

Слід зазначити, що не всі психологи сходяться на думці про стійкість особистості. Противники цього підходу стверджують, що людська поведінка зберігає невелику постійність особистісних проявів у часі та за різних обставин.

У подальших роботах Олпорта ознаки були названі диспозиціями, серед яких він виділив три типи: кардинальний, центральний і вторинний. Досить багато людей мають кардинальний характер. Це узагальнене розташування впливає на поведінку таким чином, що майже всі людські дії можна простежити за його впливом. Особистістю з такою вдачею є Дон Жуан, Жанна д'Арк, Альберт Швейцер. Центральні диспозиції - це легко вловимі блоки особистості і схильності в поведінці людини (пунктуальність, уважність, відповідальність). Вторинні диспозиції - це менш помітні, менш стійкі, менш узагальнені характеристики (тип одягу, улюблена їжа, ситуаційні характеристики) [41, 34].

Формування комунікативних диспозицій будується на основі особистісних диспозицій, це мотиви, потреби, цілі, Я-концепція особистості.

Особистісні диспозиції в психології розуміється по-різному. Я ми вже зазначали вище, у теорії особистості Г. Олпорта диспозиції — це численні риси особистості, що формують комплекс схильностей до певної реакції суб'єкта на зовнішнє середовище. При цьому він вважає за необхідне розрізняти індивідуальні та загальні характеристики, які разом утворюють узагальнені визначальні тенденції, що відрізняються від звичок, установок, типів. Індивідуальною структурною одиницею особистості.

Особистісні диспозиції при визначенні точно відображають структуру особистості, тоді як загальні риси є категоріями, під які

«підлаштовується» індивід. Іноді (дуже рідко) людина виявляється настільки типовою для своєї культури і свого виду, що її можна охарактеризувати на основі загальних характеристик. Швидше за все, схильність буде багато в чому характеризувати особистість індивіда. Те, як організоване життя конкретної людини, може не відповідати жодній аналітичній моделі загальних рис [27].

Термін особистісні диспозиції (як індивідуальна риса) означає увагу до всіх узагальнених рис, реально наявних в особистості.

Властивості або диспозиції не можна безпосередньо спостерігати; можна лише зробити висновок, що вони існують. Конкретна дія завжди є продуктом багатьох визначальних факторів. Лише повторювані дії, що мають однакове значення (еквівалентність відповіді) і є результатом дії певного набору стимулів, що мають однакове особистісне значення (еквівалентність стимулу), призводять до необхідності висновку про наявність особливостей і особистісних диспозицій. Ці тенденції не завжди знаходяться в активному стані, але вони існують в латентній формі і мають відносно низький поріг збудження.

Відповідно до концепції диспозиційної регуляції соціальної поведінки особистості В. А. Ядов, визначає, що особистісні диспозиції ієрархічно організована система. Найнижчий рівень включає елементарні постійні установки. Вони формуються на основі життєвих потреб. Другим рівнем структури диспозиції є система соціальних установок (здатність до спілкування, ввічливість, тощо). На відміну від елементарних установок, соціальні установки складні. Вони містять три основні компоненти: емоційний (або оціночний), когнітивний (раціональний) і власне поведінковий (аспект поведінкової готовності).

Наступним рівнем диспозиції є загальна спрямованість інтересів індивіда на ту чи іншу сферу соціальної діяльності або соціальних установок. Наприклад, можна виявити домінуючу спрямованість на сферу професійної діяльності, на сферу дозвілля, на сім'ю (основні інтереси

спрямовані на сімейне життя, виховання дітей, створення домашнього затишку, тощо). Соціальні установки на цьому рівні також містять три компоненти: когнітивний, емоційний (оцінний) і поведінковий. Загальна спрямованість особистості більш стійка, ніж установки на окремі соціальні об'єкти чи ситуації [46].

Вищим рівнем диспозиційної ієрархії є система ціннісних орієнтацій на життєві цілі та засоби їх досягнення, які визначаються загальними соціальними умовами життєдіяльності конкретної особистості. Вона формується на основі вищих соціальних потреб особистості.

Для регуляції поведінки на рівні елементарного поведінкового акту в будь-якій об'єктивній ситуації може підійти та чи інша елементарна фіксація. Щоб регулювати суспільно значущу дію за даних обставин, керівні диспозиції, швидше за все, витягуються із системи фіксованих соціальних установок. Регуляція діяльності в певній соціальній сфері визначається основними соціальними установками, спрямованістю інтересів особистості. У регуляції соціальної діяльності особистості в цілому домінуючу роль відіграють її ціннісні орієнтації як вищий рівень диспозиційної ієрархії.

Особистісні диспозиції - унікальні індивідуальні особливості поведінки, які стійко повторюються у даної особистості, але відсутні у переважній більшості інших людей.

Особистісні диспозиції можна поділити на: мотиви, потреби, цілі. Я концепція особистості [22]:

Потреби - це суб'єктивні явища, які стимулюють активність і є відображенням фізичної потреби в чомусь.

Все розмаїття потреб можна звести до двох основних класів:

- біологічні (вітальні);
- інформативні (основні соціальні потреби).

Біологічні потреби задовольняються легко і швидко. Регулююча функція біологічних потреб обмежена, оскільки вони визначають

поведінку кішки протягом порівняно коротких періодів часу. потреби задовольняються. Якби тварина чи людина діяли лише під впливом цих потреб, їх діяльність була б дуже обмеженою.

Інформаційні потреби (як когнітивні, так і соціальні) не задовольняються або набагато менш задовольняються порівняно з біологічними. Тому їх регулятивна функція щодо поведінки людини необмежена.

Біологічні потреби мають індивідуалістичний, егоцентричний характер і ставлять індивіда в конкурентні, ворожі відносини з іншими індивідами. Інформаційні потреби зазвичай не призводять до виникнення конкурентних відносин між людьми. Задоволення інформаційних потреб за рахунок об'єкта не впливає на сам об'єкт, у цієї потреби є і друга сторона: обмін інформацією з іншими людьми.

Мотив - це спонукання до дії.

Мотив — це внутрішня рушійна сила, яка спонукає людину до дії. Мотиви вчинків і поведінки людини генетично пов'язані з її органічними і культурними потребами. Інтереси виникають із потреб, спрямованості особистості на певні об'єкти з метою їх пізнання та опанування.

Мотивами діяльності можуть бути матеріальні потреби (потреби в їжі, одязі, житлі) і духовні, культурні потреби (пізнавальні, соціально-політичні, естетичні). Мотивація діяльності може бути близькою (здійснити бажане найближчим часом) і віддаленою (якщо реалізація бажаного планується на тривалий час).

Розрізняють мотиви та рівень усвідомлення. Є чітко і чітко усвідомлені мотиви - обов'язки перед колективом, відповідальність, дисциплінованість. Але в багатьох випадках присутні неусвідомлені мотиви, наприклад, звички, упереджене ставлення до тих чи інших фактів життя, людям. Незалежно від рівня усвідомлення мотиву дії, однак є вирішальним фактором для досягнення мети.

Цілі і мотиви діяльності людини визначаються умовами життя, виробничими відносинами, вихованням і грою. Між цілями і мотивами дій існує певний зв'язок. Цілі й мотиви, з одного боку, спонукають до діяльності, визначають її зміст і спосіб здійснення, а з іншого — формуються в процесі діяльності під впливом умов, у яких вона відбувається. У процесі діяльності виникають і розвиваються нові потреби та інтереси, ідеали та переконання – виробничі, розумові, естетичні, спортивні.

Мета – це те, до чого людина прагне, над чим працює, за що бореться, чого хоче досягти своєю працею. Без мети неможливі свідомі дії.

Цілі людських дій виникали і розвивалися історично в процесі праці. Вони породжені суспільним життям, умовами, в яких живе людина. Вони залежать від ролей, які виконує людина, суспільних обов'язків, її розвитку та індивідуальних особливостей. Цілі бувають як близькі, так і далекі. Довгострокова мета реалізується через досягнення серії безпосередніх підцілей, які крок за кроком ведуть до її реалізації в майбутньому.

Джерелом активності особистості стає суспільно важлива, значима мета. Тільки велика мета породжує велику енергію. Така мета забезпечує єдність розумової, емоційної та вольової діяльності, цілеспрямовану зосередженість свідомості на поставлених цілях.

Процес формування «Я-концепції» особистості пов'язаний із тенденцією до самореалізації, яка особливо активно проявляється в ранньому дорослому віці.

Концепція «Я» людини — це уявлення про себе, система ставлень до своєї особистості. Таким чином, Я-концепція формується у зв'язку із самореалізацією особистості, прагнення до реалізації є спонукальним імпульсом для розвитку Я-концепції.

Комунікація - це процес встановлення та розвитку контактів між людьми, що виникає через потреби спільної діяльності, включаючи обмін

інформацією, володіння взаємною обізнаністю та прохання впливати один на одного.

Комунікація - в більш широкому розумінні - обмін інформацією між індивідами за допомогою загальної системи символів. Спілкування може бути вербальним і невербальним [25].

Таким чином, у широкому розумінні теорія комунікації включає всі комунікативні знання, що становлять комплекс дисциплін, що вивчають комунікацію з їх головним об'єктом, тоді як у більш вузькому сенсі теорія комунікації (або загальна теорія комунікації) пов'язана лише з універсальними механізмами і закономірностями обміну інформацією.

1.2. Проблема розвитку комунікативних засобів в психології

Проблема формування комунікативної компетентності розглядається у вітчизняній психології в рамках системно-діяльнісного підходу та теорії спілкування та міжособистісних стосунків. З точки зору Корніяки О., основою комунікативної діяльності як з дорослими, так і з однолітками є «потреба в доброзичливій увазі та особистісні мотиви спілкування, що її втілюють» [16, 34].

Комунікативна компетентність визначається в сучасній психології як система внутрішніх ресурсів, необхідних для досягнення ефективного спілкування в конкретних ситуаціях.

На відміну від комунікативних умінь і навичок (рис, яким можна навчити за допомогою вправ у використанні способів і засобів, доступних у культурі для досягнення цілей), комунікативна компетентність передбачає наявність таких рис, які дозволяють людині самостійно створювати шляхи і засоби. досягнення цілей спілкування.

В основі комунікативної компетентності лежать передумови, найважливішими з яких є вікові особливості розвитку (особливості

інтелектуального розвитку та особливості спілкування з дорослими та однолітками) та індивідуальні особливості самої дитини (індивідуальність дитини та її досвід). .

Відзначимо основні та досліджені передумови формування комунікативної компетентності дітей у спілкуванні з однолітками .

Таблиця 1.1

Передумови формування комунікативної компетентності

Передумови	Характеристика
Певний рівень пізнавального розвитку	Розвиток децентрації та узагальнення та навичок прийняття ролі
Довільність	Довільність рухів, емоцій, поведінки
Самосвідомість	Формування образу Я, самооцінки. Становлення ядра самосвідомості (загальне ставлення до себе) та периферії (конкретних знань про свої здібності, особливості, вміння) самосвідомості
Розвиток спілкування з однолітками	Сформоване потреби у спілкуванні з однолітками: увага та інтерес; емоційне ставлення; активність; чутливість до дій. Сформованість ситуативно-ділової (4-6 років) та внеситуативно-ділової (6-7 років) форм спілкування з однолітками
Потребно-мотиваційна сфера	Формування соціальних емоцій, підпорядкування мотивів
Компетентність дошкільника	Володіння (знання, вміння) різними видами діяльності (гра, продуктивні види діяльності), що відповідають віку дітей

Важливо відзначити, що комунікативна компетентність виникає лише в процесі реальної взаємодії, спільної діяльності з однолітками.

При дослідженні комунікативних особливостей дітей старшого дошкільного віку доведено, що результат соціалізації, успішність спілкування в групі однолітків безпосередньо не визначається внутрішніми та зовнішніми характеристиками, а опосередковується процесом спілкування. Сама комунікація та взаємодія. Від досвіду конструювання соціальної дійсності залежить успішність дитини у спілкуванні з однолітками [22].

Комунікативна диспозиція у процесі реального спілкування проявляється в умінні орієнтуватися та враховувати особливості іншого (бажання, емоції, поведінку, особливості діяльності тощо), орієнтуватися на іншого та чуйно ставитися до колеги. Уміння орієнтуватися в процесі спілкування і враховувати особливості іншого формується в процесі діяльності [26].

Чуйність до однолітків – це здатність орієнтуватися та враховувати особливості іншого (бажання, емоції, поведінку, риси діяльності тощо), уважність до однолітка, готовність реагувати на його пропозиції, слухати та розуміти іншого.

Основою комунікативної компетентності є формування адекватного образу однолітків, що включає когнітивні, емоційні та поведінкові аспекти.

Когнітивний, емоційний і поведінковий компоненти адекватного образу однолітків утворюють центральну якість, що визначає комунікативну компетентність, — чутливість до впливу однолітків.

Комунікативна компетентність у дошкільному віці найчастіше проявляється в таких формах [30]:

- досягнення власних цілей спілкування, взаємодії з урахуванням особливостей партнера (вміння щось попросити, погодитися включити в

гру, дізнатися щось, уточнити і т.і., не викликаючи негативного ставлення з боку). партнера по спілкуванню);

- досягнення мети спільними зусиллями (організація та проведення ігор, спільних завдань, вправ, рухливих ігор, виконання інструктажів тощо);

- вчинення просоціальних вчинків (допомога, співчуття, альтруїстична допомога, взаємопідтримка).

Ці характеристики комунікативної компетентності можуть слугувати як діагностичними критеріями, так і орієнтирами для подальшого розвитку дитини.

Рівень сформованості комунікативної компетентності у спілкуванні з однолітками часто визначається шляхом діагностики ступеня популярності дитини в групі. Інструментом такого типу вимірювань є соціометрія. Для вивчення особливостей спілкування та комунікативної компетентності також використовуються такі методи, як спостереження, експериментальні ситуації та тести.

Отже, спілкування впливає на всі досягнення дитини: розвиток пізнавальної сфери та формування основ світогляду дитини; при довільній поведінці вміння діяти згідно з правилами; формувати особисту ідентичність.

Можна виділити основні умови та фактори розвитку спілкування дитини з дорослими та однолітками [19].

Однією з головних умов розвитку спілкування є розвиток рольової гри.

Найбільш вивченими умовами розвитку спілкування є такі умови, як стиль виховання та особливості соціального пізнання:

— у дошкільному віці та молодшому шкільному віці інтенсивно розвивається спілкування з дорослими та з однолітками.

- діти проходять три етапи формування міжособистісних стосунків з однолітками, які є основою мотивації та результатом спілкування з однолітками.

- основи комунікативної компетентності формуються в дошкільному віці [40].

1.3. Особистісно-орієнтовані аспекти становлення комунікативної діяльності осіб з обмеженими фізичними можливостями

Теоретичний аналіз спеціальної та загально-психологічної літератури дозволяє стверджувати, що однією з центральних проблем психології спілкування є співвідношення особистості та комунікативної діяльності. Зазначене питання є особливо актуальним для категорії дітей із системними порушеннями мови, стан особистісної сфери яких часто характеризують як інфантильний.

Проблема взаємовпливу особистості та діяльності представлена в наукових джерелах через два підходи. Розглядаючи особистість з точки зору впливу її індивідуальних особливостей на ефективність спілкування, і навпаки - з точки зору погляд на деструктивні особистісні впливи на комунікативну діяльність. Вчені доводять, що розвиток особистості здійснюється, особливо в дитячому віці.

Процес комунікативної діяльності стимулює спілкування з іншими виникнення новоутворень психіки особистості, сприяє розвитку особистості в цілому.

Отже, одним із найпоширеніших підходів у вивченні взаємозв'язку спілкування та особистості є визначення ролі комунікативної діяльності в становленні особистості як об'єкта спілкування та пізнання інших людей.

Сьогодні є достатньо наукових доказів видатної ролі спілкування в розвитку особистості. Найбільш відомі три групи факторів, що демонструють

роль спілкування в інтелектуальному розвитку дитини: дослідження «дітей Мауглі»; вивчення сутності та причин госпіталізму; пряме виявлення впливу спілкування на інтелектуальний розвиток у формувальних експериментах [20].

За С.Д. Максименком вплив комунікативної діяльності на особистість обумовлений її значенням у соціально-психологічній адаптації особистості, тим, що ця діяльність веде на шлях соціалізації особистості та формування її особистості [21].

Діяльність спілкування багато в чому стимулює появу новоутворень психічної особистості у дітей і дорослих. У процесі спілкування з іншими розширюється світогляд особистості, тренуються її емоційно-вольові якості, формується вміння розуміти партнера і налагоджувати з ним взаємодію. Генезис особистості нерозривно пов'язаний зі спілкуванням з різними людьми і значною мірою визначається їхньою активністю, продуктивністю та успішністю/невдачею, що відображається у виникненні та закріпленні тих чи інших рис особистості.

Науковці зазначають, що при розширенні тематики дослідження особистості та спілкування важливим є з'ясування ролі індивідуальних особливостей особистості у формуванні її комунікативної поведінки та ефективності її комунікативної диспозиції в цілому.

Аналізуючи взаємовплив особистості та комунікативної діяльності, науковці вказують на важливість окремих особистісних характеристик особистості для ефективності та ефективності спілкування з оточуючими. І. Д. Бех називає ці риси комунікативними рисами особистості [1]. Під комунікативними особливостями розуміє такі, що дозволяють орієнтуватися в різноманітних ситуаціях спілкування, основою яких є соціальний досвід особистості у сфері міжособистісної взаємодії [4].

Варій М. Й. акцентував увагу на значенні комунікативних властивостей особистості в процесі взаємного знайомства і взаєморозуміння людей у процесі спілкування і ввів поняття «комунікативне ядро

особистості», яке включає всі риси, які передбачають уявлення, ставлення та поведінка в комунікативній дії [7].

Вплив на процес міжособистісного спілкування. Потенційними науковець називає такі характеристики: комунікативні здібності, адаптивність, впевненість у собі, активну позицію у взаємодії, мотив досягнення, афіліацію, розуміння співрозмовника та соціальний інтелект в цілому [42].

Костюк Г. С. (пропонують концепцію «комунікативний потенціал особистості», причому в це визначення вкладається дещо інший зміст. На думку Костюк Г. С., це наявність у особистості певних комунікативних якостей, що характеризують її здібності у здійсненні комунікативної діяльності [17]. При цьому Орбан-Лембрик Л. Е. розрізняє зону актуального комунікативного розвитку (комунікативний арсенал) і зону потенційного комунікативного розвитку (комунікативний потенціал) [28]. Автор ідентифікує ці поняття стосовно до дитинства.

Під комунікативним арсеналом розуміє індивідуально-своєрідний комплекс комунікативних якостей особистості (внутрішніх, особистісних і соціально-психологічних), що виражає її реальні можливості в реалізації комунікативного компонента різних видів діяльності (ігрової, робочий, продуктивний, навчальний). Комунікативний потенціал розглядається як індивідуально своєрідна система комунікативних схильностей дитини, яка може актуалізуватися діяльністю суб'єкта спілкування. На думку автора, це перетворююча комунікативна діяльність, яка сприяє подоланню труднощів спілкування та розкриває нові комунікативні можливості дитини [36].

Ми поділяємо погляди дослідника, оскільки вони повністю збігаються з теорією Л. С. Виготського про «зону актуального і найближчого розвитку». Під зоною правильного розвитку видатний учений розумів здатність дитини самостійно виконувати завдання та долати певні труднощі завдяки наявним знанням і вмінням. Зона найближчого розвитку розуміється як здатність дитини вирішувати завдання найвищої складності, але за участю дорослого

[13]. У структурі комунікативного арсеналу теми спілкування Кочарян О. С. виділяє чотири взаємопов'язані рівні: базовий, змістовний, інструментальний, рефлексивний [18].

З точки зору аналізу здібностей особистості вчені розглядають комплекс комунікативних властивостей особистості, що позначається поняттям комунікативна компетентність людини. Під комунікативною компетентністю розуміють здатність встановлювати та підтримувати необхідні контакти з іншими людьми, певну сукупність знань і умінь, що забезпечують ефективність процесу спілкування. Мамічева О. В., Кащеєва Ю. В. розглядають комунікативну компетентність як інтегративну якість особистості на кількох рівнях і стверджує, що це сукупність когнітивних, емоційно-поведінкових характеристик, які опосередковують комунікативну діяльність [22].

На думку Проскурняк О. І., комунікативна компетентність особистості реалізується через комунікативний стиль. Комунікативний стиль - це сукупність звичних людині способів і засобів встановлення та підтримки контактів з іншими людьми в різних формах взаємодії [33]. Цей стиль безпосередньо залежить від особистісних якостей індивіда і формує його індивідуально-особистісний спосіб поведінки з іншими. Стиль спілкування людини визначає комфортний, невиразно нейтральний або дискомфортний стан. На думку Горецької О. В., стиль спілкування з іншими – це звична поведінка особистості, яка визначається нею індивідуальні властивості особистості Розпізнаючи індивідуальні потреби, установки через стиль спілкування, людина не лише певним чином впливає на оточення, а й демонструє власні якості, відображає зовнішні впливи [12].

Отже, аналіз теоретичних джерел дозволяє зробити висновок, що в проблемі співвідношення особистості та комунікативної діяльності суттєвими факторами є комунікативний арсенал і потенціал особистості, до яких належать такі якості особистості, які позитивно впливають і визначають перебіг і результати. взаємодії з іншими індивідуальний стиль спілкування та

компетентність особистості. Ці особистісні утворення визначають ефективність комунікативної діяльності та зумовлюють зворотний зв'язок партнерів, який сприяє розвитку та якісній зміні комунікативних властивостей особистості суб'єкта спілкування. Встановлено, що важливим фактором формування комунікативного потенціалу особистості є її активність.

Усі ці дослідження об'єднує комунікативно-особистісний підхід, який розглядає особистість і комунікативну діяльність як взаємозалежні з точки зору провідної ролі в цьому процесі особистості. Відповідно до цього підходу ефективність спілкування залежить насамперед від сформованості специфічних властивостей особистості, що визначають її спрямованість і успішність у цій діяльності.

Серед сучасних досліджень проблеми взаємовпливу спілкування та особистості виділяються ті, що спрямовані на вивчення впливу властивостей особистості індивіда на характер проблем і порушень його комунікативної діяльності.

На думку Орбан-Лембрик Л. Е., підхід до особистості як цілісної індивідуальності дозволяє розглядати кожну її складову як детермінанту змін різних сторін, характеристик, рівнів, типів і якостей спілкування [28].

У низці робіт йдеться про такий підхід до впливу особистості на соціально-перцептивну сторону комунікативної дії. Вони свідчать про взаємозв'язок системи цінностей індивіда зі змістом наступних результатів спілкування: враження, взаємні уявлення партнерів, оцінка та інтерпретація. Приходько Ю. А. відзначає такі якості, які впливають на правильне розрізнення емоційних станів партнера по спілкуванню: це розвинений невербальний інтелект, емоційна рухливість, орієнтація на інших, чуйність, проникливість, обережність [31]. На думку О. С. Кочаряна, на поведінку в емоційно складних ситуаціях спілкування впливає така властивість особистості, як когнітивна складність - когнітивна простота [18].

Ладивір С. О. найважливішим у процесі міжособистісного спілкування вважає рефлексію і конгруентність. Ці особливості не лише сприяють реалізації інтерактивної функції спілкування, вони є факторами взаєморозуміння та чесності партнерів. Серед основних факторів оцінки ефективності спілкування виділяє: інтерес до іншого, домінування, відповідальність [19].

При цьому Махукова Т. В. серед тих, що позитивно впливають на ефективність спілкування з іншими, відносить емпатію, екстраверсію, толерантність і мобільність, а серед тих, що негативно впливають на комунікативну активність, виділяє авторитетність, конфліктність і агресивність, сором'язливість, ригідність, сором'язливість [25].

Комунікативна спрямованість особистості однозначно важлива як особистісна комунікаційна якість у згаданих вище дослідженнях. У різних концепціях це визначається по-різному, при цьому спрямованість однієї людини на іншу особу вважається основною умовою початку і завершення комунікативного акту і вказує на потребу в спілкуванні. Глушенко К. О. вважає комунікативну спрямованість найважливішою змістовною ознакою мотиваційної моделі спілкування, яка визначає спосіб взаємодії особистості з іншими, пов'язують цю властивість особистості з виникненням потреби у взаємодії з іншими людьми, з її ефективними результатами і емоційним задоволенням, отриманим в ході звичайного спілкування [10]. Водночас егоцентрична спрямованість особистості зумовлює нездатність адекватно сприймати почуття інших, співчувати партнеру по спілкуванню, що негативно позначається на контактах з іншими.

Впливовою особистісною комунікативною рисою є відповідальність, яку вчені вважають високим ступенем суб'єктивного контролю. За визначенням Луценко І. О., відповідальність – це здатність передбачати і контролювати кінцевий результат своїх дій і вчинків [20].

З точки зору спілкування відповідальність розглядається як явище, яке залежить не тільки від самого суб'єкта, але і від рівня розвитку групи, її впливу на особистість, типу спільної діяльності, тісно пов'язаної з поняттям «соціальна відповідальність» [20]. У той же час *Дуткевич Т. В.* вказують на обмежені можливості соціальної відповідальності в дитинстві. Хоча вчені визнають здатність людини відповідати за свої конструктивні та деструктивні прояви вже зі старшого дошкільного віку [14]. Тому відповідальність є суттєвою властивістю особистості в спілкуванні, оскільки вона визначається потребами особистості, забезпечує повноцінну активність і оперативність у процесі спілкування, що дозволяє уникнути перекладання зобов'язань на інших.

Встановлено, що емпатія – це здатність переживати емоційний стан іншої людини, співчувати їй, не менш важлива для спілкування з іншими. Сформованість цієї риси на належному рівні забезпечує перцептивну сторону спілкування, дозволяє комуніканту відповідним чином організувати рефлексію та взаємодіяти з партнером відповідно до його стану та настрою [32]. *Д. Майерс* розглядає емпатійне переживання як мотив альтруїстичної поведінки. *І. С. Кон* розглядає емпатію як здатність спрямовувати емоційна реакція на чужий досвід і когнітивна здатність розуміти емоційні стани іншої людини називаються розумінням, розглядає емпатію як раціонально-емоційно-інтуїтивну форму рефлексії, яка є засобом «входження» в простір іншої людини. На його думку, емпатія є «найціннішим засобом розуміння людської індивідуальності для цілей виховання та навчання, лікування та профілактики» [31].

Юрченко В. М. зазначає, що здатність до емпатії, як і інші якості особистості в комплексі, визначають поведінку особистості в комунікативній діяльності, а отже, безпосередньо впливають на її результативність і ефективність. *Ю.О. Менджеріцька* дійшла висновку, що рівень розвитку емпатії, її характеристики є критеріями сформованості та якості міжособистісних стосунків і дозволяють прогнозувати їх подальший

розвиток. З такою думкою погоджується А.Л. Леханова, яка додає, що крім емпатії важлива й власна емотивність особистості – здатність адекватно та експресивно виражати емоційні стани [45].

Вчені одностайно вважають рефлексію важливою в процесі вирішення комунікативних завдань.

За визначенням психологічного лексикону, рефлексія (від лат. reflexio – відображення) – це процес самопізнання суб'єктом власних психічних станів і дій. Рефлексивність особистості проявляється в її здатності критично оцінювати власні вчинки і відповідно змінювати свої думки та вчинки [31].

З точки зору нашого дослідження, найбільший інтерес представляє міжособистісна рефлексія, яка безпосередньо пов'язана з комунікативною діяльністю. Різун В. В. назвав феномен комунікативної рефлексії і розглядав його у зв'язку з проблемами соціальної перцепції та емпатії. На думку вченого, найважливішою складовою ефективного спілкування та міжособистісного пізнання є комунікативна рефлексія, яка є специфічною здатністю особистісного пізнання особистості [36].

У структурі комунікативної рефлексії виділяють такі компоненти:

- Особистісно-комунікативна рефлексія (Я-рефлексія);
- соціально-перцептивний (відображення іншого «Я»);
- Рефлексія ситуації або взаємодії[260].

Комунікативна рефлексія є фундаментальною для регуляції актів міжособистісного пізнання та взаємодії. Її характерною рисою є специфіка передачі знань: інший через себе і себе через іншого в процесі взаємодії.

З огляду на це можна констатувати, що такі невід'ємні властивості особистості, як: комунікативна спрямованість, почуття відповідальності, емпатійність, комунікабельність, рефлексивна здатність позитивно впливають на будь-який вид комунікативної діяльності особистості. Саме ці властивості особистості є комунікативними і утворюють комунікативний арсенал.

Вчені виділяють інші риси особистості, що викликають труднощі спілкування, і характеризують їх так: людина хоче і може, але не вміє спілкуватися (погані манери, безсоромність, егоцентризм); не хоче, не вміє і не вміє спілкуватися (аутизм, глибока самотність); вміє, але більше не може і не хоче (відстороненість, відчуження від соціальних зв'язків); може знати як, але не намагається (глибока інтроверсія, самодостатність, відсутність мотивації); він може хотіти, але боїться спілкуватися (сором'язливість) [7].

З описаними комунікативними можливостями доведено виникнення комунікативних труднощів і бар'єрів у людей будь-якого віку внаслідок недостатності комунікативних якостей особистості та негативного впливу інших особистісних характеристик.

Узагальнюючи теоретичні відомості з проблеми взаємовпливу особистості та спілкування, слід відзначити взаємозалежність і тісний зв'язок цих важливих психологічних структур. Результати численних наукових досліджень свідчать про те, що ефективність комунікативної діяльності залежить від розвитку комунікативних якостей особистості суб'єкта. Комплекс комунікативних якостей особистості виступає по-різному: як потенціал і арсенал, і як ядро і компетентність. Виявлено, що найважливішими властивостями особистості, які впливають на спосіб та ефективність спілкування, є: комунікативна спрямованість, емпатійність, комунікабельність, відкритість, відповідальність, рефлексивність, емоційність. Ці характеристики формують комунікативний арсенал особистості та визначають її компетентність. Особистісні утворення, що негативно впливають на комунікативну діяльність, більшість психологів називають егоцентричною спрямованістю, ригідністю, індивідуалізмом та аутизмом, замкнутістю, агресивністю та підвищеною тривожністю.

Незважаючи на адекватне розвивально-соціально-психологічне подання проблеми співвідношення особистості та комунікативної діяльності, цій проблемі присвячено значну частину наукових досліджень стосовно дітей різного віку.

Аналіз психологічних досліджень у галузі дитячої психології показав, що вплив особистості на комунікативну діяльність розглядається з кількох аспектів: вплив ранньої комунікативної депривації на психічний розвиток дітей; значення спілкування зі значущими дорослими в контексті онтогенезу комунікативної діяльності; аналіз комунікативних труднощів і бар'єрів.

Особливе місце серед цих робіт належить науковій спадщині Луценко І. О., яка, досліджуючи розвиток особистості дитини в спілкуванні, виявила, що вона зазнає істотних змін у процесі спілкування з оточуючими. Це пов'язано з розширенням мотивів цієї діяльності, впливом зовнішніх факторів середовища. Водночас формування індивідуальних якостей особистості дитини в процесі розвитку впливає на спосіб, характер і ефективність її спілкування з дорослими та однолітками [20].

М. І. Лісіна розглядала особистість і спілкування в дитинстві як нерозривне ціле з розвитком впевненості в собі. Уявлення про себе та інших, що є результатом пізнання різних якостей, є, на їхню думку, продуктом спілкування (за винятком стосунків). Дослідник вважав, що в процесі комунікативної діяльності особистісні якості відображаються у свідомості, формуючи образ іншої людини та самого себе. Цей образ (за аналогією з перцептивною діяльністю) є результатом (або продуктом) комунікативної діяльності. Імідж людини (себе та інших) є цілісний афективно-когнітивний комплекс. Ця частина пов'язана з оцінкою (або самооцінкою), а когнітивна частина пов'язана з уявою себе та іншого [4].

Щодо інтерактивної сторони спілкування, то дитина з труднощами спілкування не вміє аргументувати власні коментарі та пропозиції; дратується, коли його не розуміють; не йде в очі; намагається більше говорити, ніж слухати; перериває розмову; відстоює власну точку зору;

демонструє агресивну, контролюючу, уникаючу поведінку. Комунікативна сторона спілкування характеризується неможливістю вибору відповідна форма повідомлення; невміння давати зворотний зв'язок (рефлексію); низький потенціал комунікативної взаємодії. Сюди ж слід додати наявність вербальних ознак - недостатню виразність мови, надмірну вербальну активність, швидку мову, безладність або застиглість рухів і жестів.

Отже, аналіз та узагальнення теоретичних відомостей підтверджує, що як у дорослому, так і в дитинстві зв'язок особистості та комунікативної діяльності є тісним і взаємозалежним. Водночас викладене дає зрозуміти, наскільки різноманітними є аспекти цієї наукової проблеми. Незрілість особистості, недостатня сформованість її комунікативних якостей зумовлюють труднощі спілкування та негативно позначаються на його результатах. Серед властивостей особистості, які впливають на спілкування в будь-якому віці, вчені виділяють комунікативну спрямованість, відкритість, гнучкість, здатність до рефлексії, комунікабельність, достатню емоційність (емоційність) і самооцінку, організаторський талант, емпатійність, ініціативність і рішучість. Причини комунікативних труднощів дослідники вбачають в егоцентричній спрямованості, ригідності, самотності, схильності

Індивідуалізм (аутизм), пасивність, надмірна тривожність і агресивність, вербальна неадекватність. Ці особливості призводять до труднощів реалізації перцептивного, інтерактивного та комунікативного аспектів комунікативної діяльності та «перетворюють» людину на об'єкт важкого спілкування.

Стосовно даної проблеми, на наш погляд, найбільш повним і змістовним поняттям серед понять, що існують для позначення продуктивних у спілкуванні дітей рис особистості, є «особистісний комунікативний арсенал», який повністю відповідає цілям нашого дослідження і буде продовження. використовувати як ключове слово.

На нашу думку, для дитини, яка є суб'єктом комплексного спілкування, необхідно створити спеціальні психологічні умови, спрямовані на розвиток комунікативних якостей особистості та подолання труднощів спілкування. Особливої уваги потребує категорія осіб з обмеженими фізичними можливостями.

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНИХ ДИСПОЗИЦІЙ У ОСІБ З ОБМЕЖЕНИМИ ФІЗИЧНИМИ МОЖЛИВОСТЯМИ

2.1. Методи, методика і процедура дослідження

Вибірку емпіричного дослідження склали 10 дітей молодшого дошкільного віку (6-7 років) з обмеженими фізичними можливостями. Дослідження проводилось в період травня-червня 2022 року, на базі "Центру розвитку дитини та сім'ї «JOY» м. Дніпро, який працює з 9.00 до 19.00, та проводить заняття з окремою групою (початкова (нова) група 10 дітей) молодшого шкільного віку з обмеженими фізичними можливостями.

При дослідженні формування комунікативних диспозицій у осіб з обмеженими фізичними можливостями емпіричне дослідження було проведено в декілька етапів.

Для проведення емпіричного дослідження була використана наступна методика:

Методика «Листівки» (2014 року) – інструмент для діагностики особливостей взаємодії дітей у спільній діяльності (уміння домовлятися, створювати спільний продукт).

Оцінювані універсальні навчальні дії:

- комунікативні дії (бажання і прагнення взаємодіяти з партнером (спілкування як умова здійснення спільної діяльності);
- вміння домовлятися про спільні дії та спільний продукт;
- вміння спільно виконувати задумане;
- вміння розділяти функції при виконанні задуманого; взаємоконтроль спільних дій).

Діти працюють у парах. Їм видається 2 аркуші паперу (аркуш або половина аркуша) та кольорові олівці та пропонується намалювати дві вітальні листівки, адресовані вчителю та другу (подрузі). Ці листівки повинні відповідати певним вимогам: вони мають бути схожими, щоб було зрозуміло, що вони виконані спільно саме цією парою дітей.

Методика дозволяє проаналізувати характеристики взаємодії дітей та результати їх діяльності (листівки). Взаємодія дітей у процесі виконання завдання оцінюється за такими параметрами:

- 1) мотивація;
- 2) вміння домовитись;
- 3) вміння планувати свої дії;
- 4) процедура виконання завдання (діяльність партнерів; контроль дій та результатів; активність та ініціативність; взаємодопомога один одному);
- 5) емоційні відносини дітей один до одного у процесі виконання завдання;
- 6) допомога дорослого.

Результат виконання завдання (листівки) оцінюється за параметрами схожості малюнків; зміст тексту, наявності підписів.

Отже, перший етап дослідження: проведення методики «Листівки» у групі дітей молодшого шкільного віку з обмеженими фізичними можливостями та обґрунтування результатів.

Другий етап: проведення комплексної програми формування комунікативних диспозицій у дітей молодшого шкільного віку з обмеженими фізичними можливостями.

Третій етап: контрольне дослідження та отримання результатів ефективного формування комунікативних диспозицій у осіб з обмеженими фізичними можливостями.

2.2. Результати дослідження та їх інтерпретація

Провівши методику «Листівки» у групі дітей молодшого шкільного віку з обмеженими фізичними можливостями ми отримали наступні результати за такими параметрами:

- 1) мотивація;
- 2) вміння домовитись;
- 3) вміння планувати свої дії;
- 4) процедура виконання завдання (діяльність партнерів; контроль дій та результатів; активність та ініціативність; взаємодопомога один одному);
- 5) емоційні відносини дітей один до одного у процесі виконання завдання;
- 6) допомога дорослого.

Давайте поглянемо на результати методики «Листівка» на рисунку 2.1.

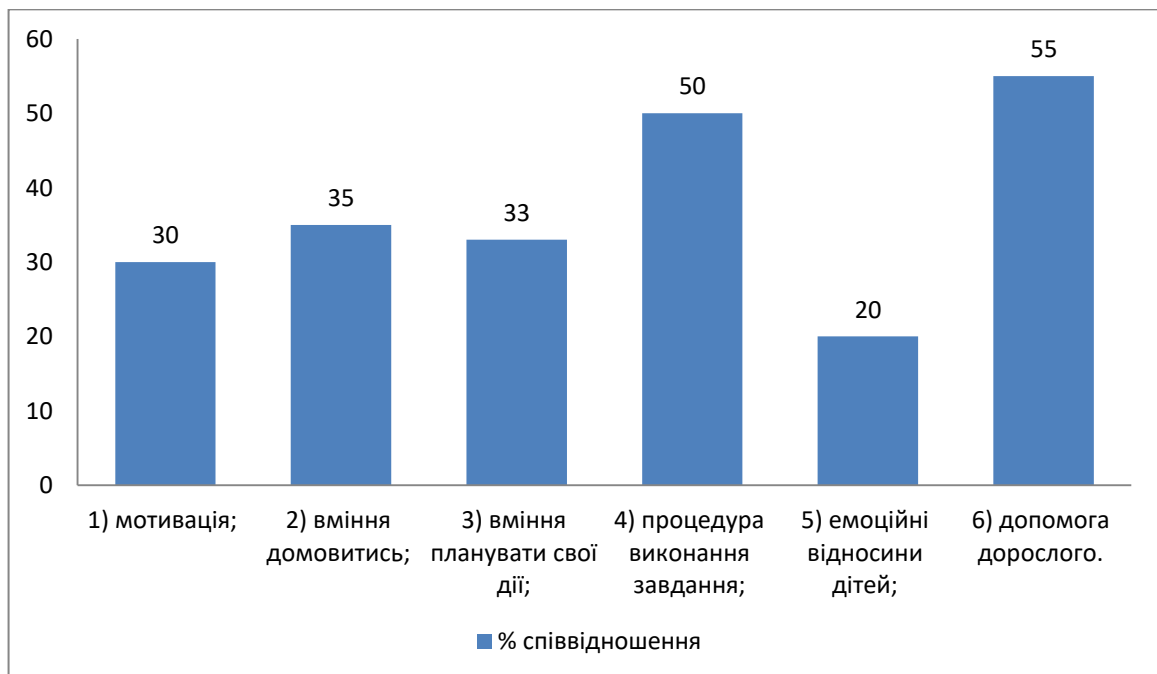


Рис. 2.1. Результати методики «Листівка» дітей молодшого шкільного віку з обмеженими фізичними можливостями

Ми бачимо, що результати за методикою «Листівка» демонструють низькі показники за кожним параметром, а саме:

Мотивація – складає 30%, це каже про те, що у дітей молодшого шкільного віку, не досить розвинена мотивація до роботи.

Вміння домовитись – складає 35%, не всі діти, тільки 2 дитини з групи проявляли бажання домовлятися з партнером в процесі роботи над листівкою, намагались розповісти про свої бажання та плани, що вони хотіли би намалювати.

Вміння планувати свої дії – складає 33%, і показує, що у дітей такої категорії вміння планувати свої дії сформовано на низькому рівні, і підтверджує не високі показники параметра «вміння домовлятися».

Процедура виконання завдання – складає 50%, це підтверджує, що половина дітей (5 осіб) приступили до завдання «Листівка», іншу половину дітей довелося вмовляти, обіцяючи допомогу та підтримку під час виконання творчої роботи.

Емоційні відносини дітей – складає 20%, ми бачимо, що діти з обмеженими можливостями майже не проявляють емоцій один до одного і не вміють їх розпізнавати, що характерно для не сформованих комунікативних навичок через фізіологічні та психофізіологічні проблеми дітей даної категорії.

Допомога дорослого – складає 55 % дітей нашої вибірки, які потребують постійної допомоги дорослого і не мають бажання працювати в парі з однолітками.

Давайте тепер більш детально розглянемо четвертий параметр «процедура виконання завдання», який ділиться ще на такі параметри:

- діяльність партнерів;
- контроль дій та результатів;
- активність та ініціативність;
- взаємодопомога один одному

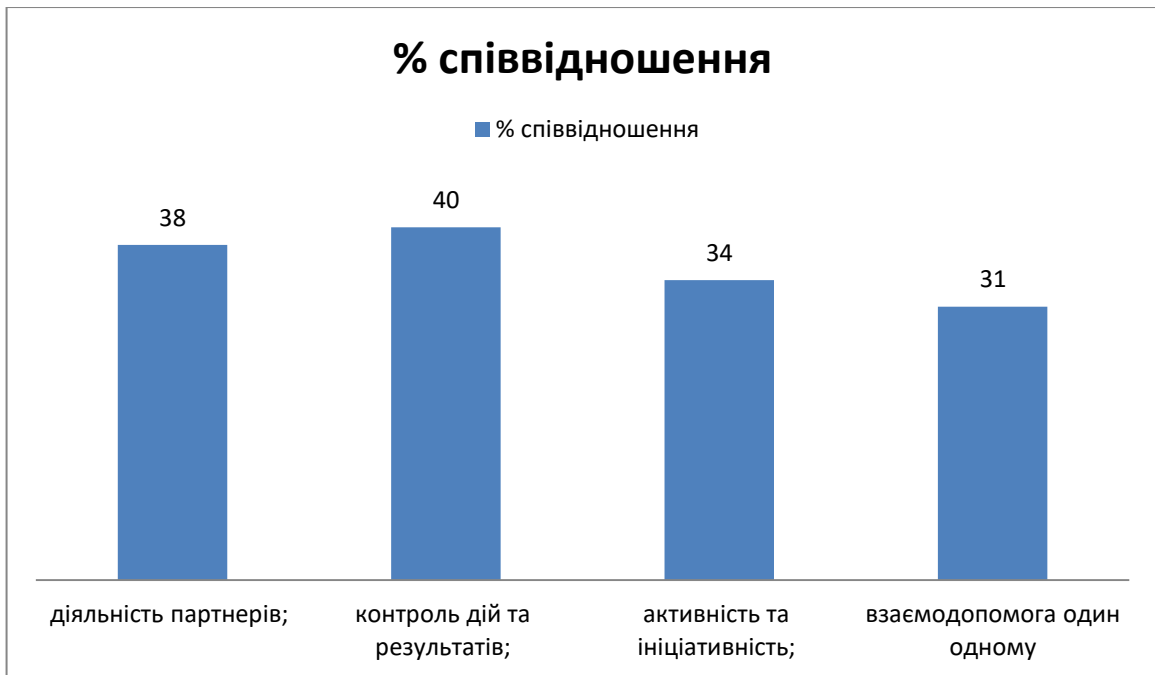


Рис. 2.2. Результати дослідження за четвертим параметром методики «Листівка»

З рисунку 2.2. ми бачимо, що показники за четвертим параметром «процедура виконання завдання» методики «Листівка» також знаходяться на низькому рівні.

Діяльність партнерів в групі досліджуваних дітей складає 38% і підтверджує отримані результати за параметром «вміння домовлятись».

Контроль дій та результатів складає 40%, діти дають дозвіл дорослому їм допомагати в виконанні творчої роботи та контролювати весь процес.

Активність та ініціативність складає 34% і це яскраво виражає низький рівень і не мотивацію в роботі.

Взаємодопомога один одному складає 31%, і знов підтверджує результати параметрів «вміння домовлятись» та «вміння планувати свої дії».

З отриманих результатів дослідження, ми можемо констатувати, що особистісні диспозиції дітей з обмеженими фізичними можливостями

розвинені на низькому рівні, і тому комунікативні диспозиції майже не сформовані.

Отримані результати свідчать про те, що нам необхідно провести комплексну програму формування комунікативних диспозицій, а саме розвинення особистісних диспозицій в групі досліджуваних за допомогою різних ігор та методик.

Програма формування комунікативних диспозицій у дітей з обмеженими можливостями

Програма розрахована на 2 місяці по 2-3 рази на тиждень.

Уміння спілкуватися є великим мистецтвом і життєвою необхідністю для всіх людей, у тому числі для дітей. Спілкування дає знання, задоволення від контактів.

Кожна дитина – це маленький дослідник, який з радістю та подивом відкриває для себе навколишній світ. Навчання дітей з обмеженими можливостями найуспішніше здійснюється в повсякденному житті шляхом інтеграції видів діяльності, які є природними для дітей, з основною увагою до гри. Оскільки гра є основним видом діяльності, це один із найефективніших і доступних способів розвитку комунікативних навичок дітей, важливий для нормального психологічного розвитку та емоційного стану.

Через гру відбувається розвиток усіх основних психічних процесів, здібностей дитини, вольових і моральних якостей особистості, формування елементів соціальної активності дітей.

Під час ігрової діяльності діти розвиваються та взаємодіють із навколишнім світом, з однолітками та дорослими, розвивається їхня мова: збільшується словниковий запас, розвивається граматична структура мовлення, вміння слухати та мислити, виражати свої потреби та почуття

вербальними та невербальними засобами. засоби спілкування, рухи, жести, міміка.

Ігрові вправи сприятимуть вирішенню корекційно-розвивальних завдань формування комунікативних навичок дітей з обмеженими можливостями, сформуують у дітей знання та навички доброзичливого спілкування, виховуватимуть культуру спілкування (хороші манери), сприятимуть розвитку у дітей комунікативних навичок, уміння розпізнавати чужі емоції та сприймати. своїх почуттів, співпереживання - радіти чужим радощам і засмучуватися чужому горю.

Діти набувають умінь, навичок і досвіду, необхідних для відповідної поведінки в суспільстві, здатності оцінювати інших, розуміти і виражати себе через спілкування, здатності регулювати свою поведінку відповідно до норм і правил.

Розвиваючи комунікативні здібності, необхідно враховувати вікові та індивідуальні особливості дітей, створювати максимально сприятливі умови для реалізації поставлених цілей. При виборі дидактичних матеріалів, ігор, посібників, дитячої літератури необхідно враховувати особливості багатоступеневого розвитку дітей і сприяти проведенню необхідної корекції для позитивного розвитку кожної дитини.

Для цього слід дотримуватися кількох простих правил:

1. Під час гри дорослий повинен вірити в гру, як вірить дитина, приймати дітей такими, якими вони є, прислухатися до відповідей, пропозицій і вибору кожної дитини, заохочувати до імпровізації.

2. Для дітей вчитель є взірцем для наслідування в мові, оскільки діти вчаться словесній комунікації, наслідуючи, слухаючи та спостерігаючи за дорослими.

3. Дитина постійно вивчає те, що спостерігає, і розуміє набагато більше, ніж може сказати.

4. Мова дітей найбільш успішно розвивається в атмосфері спокою, безпеки і любові, коли дорослі слухають, спілкуються, говорять і спрямовують увагу.

5. Надзвичайно активна роль у навчанні дітей уміння мислити і говорити належить вчителю, але не менш активна роль в інтелектуальному, емоційному, мовному та комунікативному розвитку належить і самій дитині.

6. Необхідно надати дітям можливості для використання всіх п'яти органів чуття: зору, слуху, дотику, смаку та відчуття різних елементів навколишнього світу.

7. Кожна дитина має свій темперамент, потреби, інтереси, симпатії та антипатії. Дуже важливо поважати їх унікальність і ставити реалістичні цілі перед дитиною.

Для дітей з обмеженими можливостями необхідно створювати ігрові ситуації, які стимулюють їх мову, заохочувати будь-яку мову, навіть лепет. Необхідно повторити окремі слова, вивчити слова і фрази, що містять прохання.

Повсякденне включення ігор для розвитку комунікативних навичок у педагогічний процес включає такі види: ігри-інсценізації, ігри-забави, ігри-змагання, дидактичні, творчі, сюжетно-рольові ігри, рухливі ігри, ігри-драматизації, ігри-наслідування, бесіди. в якому діти вчать співпрацювати, активно слухати, опрацьовувати інформацію та правильно говорити. Щоб навчити дітей певної гри, необхідно допомогти дітям вступити в діалог і прийти на допомогу, коли їм важко словесно висловити прохання, бажання, думку.

Проводячи курси, необхідно створити в групі комфортний клімат, такий психологічний настрій, щоб діти мали бажання висловлювати свою думку, не боялися помилитися чи бути незрозумілими.

Серед ігор та вправ слід віддавати перевагу дидактичним, творчим, рухливим, пальчиковим та рольовим іграм, які помітно впливають на розвиток комунікативних навичок. Також використовувати завдання на переказ коротких оповідань на основі наочності, «Створення історії за малюнком», «Гуморні загадки».

Для формування дружньої симпатії, зняття скутості та позитивного емоційного настрою на початку уроку проводжу гру-вітання як розминку. Діти повинні вітати один одного незвичайним способом.

Сюжетно-рольові ігри є джерелом формування соціальної свідомості дитини та можливістю розвитку комунікативних навичок. У таких іграх розвивається вміння жити і діяти разом, допомагати один одному, почуття колективізму, відповідальності за власні вчинки. Необхідно використовувати рольові ігри, коли діти обговорюють теми «На прогулянці по парку», «В магазині», «Я пасажир», «Спілкування в шкільному колективі», «Правила поведінки в громадському місці» «Вчися бути ввічливим».

Ігри з правилами - дидактичні, настільні - сприяють пізнавальному розвитку, а також навичкам ведення переговорів. У дидактичних іграх дитина спочатку залучається ігровою ситуацією і непомітно, граючись, вирішує дидактичне завдання. За допомогою дидактичних ігор діти вчаться порівнювати та групувати предмети як за зовнішніми ознаками, так і за їх призначенням, розв'язувати задачі, розвивають пізнавальні навички, вміння стримуватися та контролювати свою поведінку. Діти вчаться застосовувати отримані знання в різних ігрових ситуаціях, у них активізуються різноманітні психічні процеси, вони відчувають емоційну радість. Під час самопідготовки використовують дидактичні ігри для активізації уваги, пам'яті, кмітливості, посидючості та підготовки дітей до виконання домашніх завдань.

Дидактична гра «Закінчи речення».

Цільова. Зміцнення впевненості дітей з обмеженими можливостями в собі.

Прогрес гри. Дитина повинна закінчити кожна із запропонованих фраз: «Я можу...», «Я хочу...», «Я можу...», «Я досягну...».

Дидактична гра «Ввічливі слова».

Цільова. Виховувати повагу у спілкуванні, звичку вживати ввічливі слова.

Прогрес гри. Гра проводиться з м'ячем у колі. Діти кидають один одному м'яч і вигукують ввічливі слова. Передавайте лише вітання (привіт, добрий день, радий вас бачити, радий знайомству); дякую (будьте ласкаві); вибачте; прощання (до побачення, до зустрічі, на добраніч).

Творча гра «Рукавиці».

Цільова. Розвиток вміння взаємодіяти один з одним.

Прогрес гри. Для гри використовуються рукавички, вирізані з паперу. Кількість пар має відповідати кількості пар дітей. Необхідно в різних місцях кімнати розкласти рукавиці з однаковим (але не намальованим) орнаментом. Діти повинні знайти свою пару і розфарбувати однакові рукавиці трьома різнокольоровими олівцями. Вчитель спостерігає за тим, як пари організують спільну роботу, як діляться ручками, як домовляються між собою. Вітаємо переможців.

Особливу групу складають ігри - веселі та рухливі. У них яскраво виражений елемент незвичності, несподіваності, смішності, міститься дотепність, нешкідливий гумор. Їх головне призначення – веселити і радувати дітей. Ігри на свіжому повітрі дають можливість розвивати і вдосконалювати їх рухи, такі вправи, як стрибки, лазіння, метання та ін. Вони викликають позитивні емоції, розвивають процеси гальмування: під час гри дітям потрібно відповідати на певні сигнали рухом і не рухатися. У цих іграх розвивається воля, мовне спілкування, винахідливість, сміливість

і швидкість реакції. Спільні дії в іграх зближують дітей, приносять їм радість у подоланні труднощів і досягненні успіху.

Рухлива гра «Не промочи ноги»

Цільова. Вчити дітей виявляти взаємопідтримку, взаємодопомогу.

Прогрес гри. Діти знаходяться з одного боку кімнати. На землі білою лінією відокремлено болото. Діти умовно отримують дві дошки (два аркуші паперу). Обидва повинні перейти через ці дошки - містки на той бік.

Завдання для розвитку комунікативних навичок: діти повинні спочатку скласти прості речення за малюнком (одночасно відповідаючи на поставлені запитання), а потім об'єднати їх у складне: - Хто на зображеному малюнку? ? Що тримає дівчина? Як називається цей м'яч? Яку кульку тримає дівчинка: велику чи маленьку?



— Складіть речення за цією картиною.

— Повторіть речення кілька разів і спробуйте його запам'ятати.

— Розфарбуйте малюнок кольоровими олівцями.

- Хто на малюнку? Куди йде Буратино? Що приносить Буратино до школи?



- Складіть речення за цією картиною.
- Повторіть речення кілька разів і спробуйте його запам'ятати.
- Розфарбуйте малюнок кольоровими олівцями.

Вправи, ігри можна виконувати в парах, у колі, одночасно всією групою або одні виконують, а інші спостерігають, аналізують, роблять висновки.

При проведенні вправ діти працюють зі словесним, наочним і практичним матеріалом. Активний інтерес до руху викликають розважальні завдання, невеликі заохочувальні призи, які створюють атмосферу успіху. У роботі використано наочність із зображенням ситуацій із життя, опорні картки з прикладами початків речень, піктограми, добірки пісень, прислів'їв.

Розвитку комунікативних навичок сприяє також творча діяльність. У ході цього виду діяльності створюється можливість саморозвитку дитини, яка вільно обирає діяльність, що відповідає її здібностям та інтересам. При цьому вчитель стає для дитини партнером, готовим відгукнутися на будь-яке прохання про підтримку та допомогу. Крім того, в ході діяльності створюється мікроклімат, заснований на повазі до особистості дитини, турботі про неї, довірливих стосунках між дорослими та дітьми.

Уміння уважно слухати повідомлення вчителя, вміння почати розмову, слухати і слухати партнера, розуміти сказане, вміння

висловлювати наміри, прохання висувається шляхом групових дискусій, обговорення різних ситуацій, бесіди, тренувальні вправи .

Уміння спільно планувати майбутню діяльність, зосереджуватися на одному партнері, не створювати конфліктних ситуацій або виходити правим, приймати компліменти і вислуховувати критику, правильно задавати питання і відповідати на них, вести переговори з друзями і незнайомими людьми, використовувати телефон розвивається на екскурсіях, через роботу з казкою, літературним твором, через рольові ігри.

Правила гри встановлюються таким чином, що для досягнення певної мети дітям необхідно донести суть сюжету так, щоб партнер зрозумів, що саме і як робити, куди йти, як це виконувати або ця дія.

З метою спонукання дітей до відпрацювання комунікативних навичок, таких як вміння слухати і слухати, звертати увагу на повідомлення дорослих і товаришів, вирішувалася така проблема: «Навіщо людині два вуха, два ока і тільки один ніс? “. Відповівши на це питання, діти дійшли висновку, що дуже важливо бути почутим. Крім того, використовувалися вправи: «Складемо так...» та «Складемо так...».

Вправа «Розкажемо, як...»

Кожному учаснику пропонується сказати спільну для всіх фразу: перший – як черепаха; другому, як мала дитина; третій - як робот; четвертий – як птиця, тощо.

Обговорення: Який темп розмови є найвигіднішим у спілкуванні? Як це пов'язано з конкретною ситуацією? Які почуття виникають при зміні темпу мовлення?

Вправа «Скажімо...»

- Кожному учаснику пропонується вимовити своє ім'я з різною інтонацією. Подивіться, як інтонація впливає на сприйняття.

- Вимовте речення: «Знову течуть по вулиці» – з іншою інтонацією (вигуки, пригніченість, гнів, запитальна інтонація).

Вправа зі зламаним телефоном.

Усі (або декілька осіб) відвертаються. Першому учаснику, ведучий розповідає коротке речення (кожне речення можна прочитати з книги, газети чи підручника). Другий учасник, перший говорить йому те саме речення. І тому, кожен слухає речення, яке йому говорить попередній учасник, і передає його наступному. Останній учасник розповідає всім почуте речення. Ті, хто в кімнаті, не повинні допомагати або висловлювати свої почуття з приводу почутого.

Така сама процедура, але замість речення першому абітурієнту показують малюнок, який після розгляду він усно описує наступному учаснику. І тому кожен, хто заходить (не бачачи картинки), потрапляє до наступного почутого опису.

Далі йде дискусія: чому спотворено значення? Як це сталося?

Для розвитку вміння користуватися телефоном була проведена гра «Давай поговоримо». Дітей розділили на пари, одні виконували роль того хто дзвонить, інші – слухачу. Одночасно виконувались різноманітні завдання.

Завдання:

Ви телефонуєте за номером екстреної допомоги та викликаєте лікаря для пацієнта;

- Ви дзвоните другу і просите домашнє завдання;
- Ви дзвоните і помилилися номером.

Після обговорення вчитель разом з дітьми робить висновки: коли краще дзвонити, як відповідати на дзвінок, як починати і закінчувати розмову.

Провівши програма формування комунікативних диспозицій у дітей з обмеженими можливостями в продовж 2 місяців, ми вважаємо доцільним провести контрольне дослідження за методикою «Листівка»:

- 1) мотивація;
- 2) вміння домовитись;

- 3) вміння планувати свої дії;
- 4) процедура виконання завдання (діяльність партнерів; контроль дій та результатів; активність та ініціативність; взаємодопомога один одному);
- 5) емоційні відносини дітей один до одного у процесі виконання завдання;
- б) допомога дорослого.

Давайте поглянемо на контрольні результати методики «Ластівка» на рисунку 2.3.

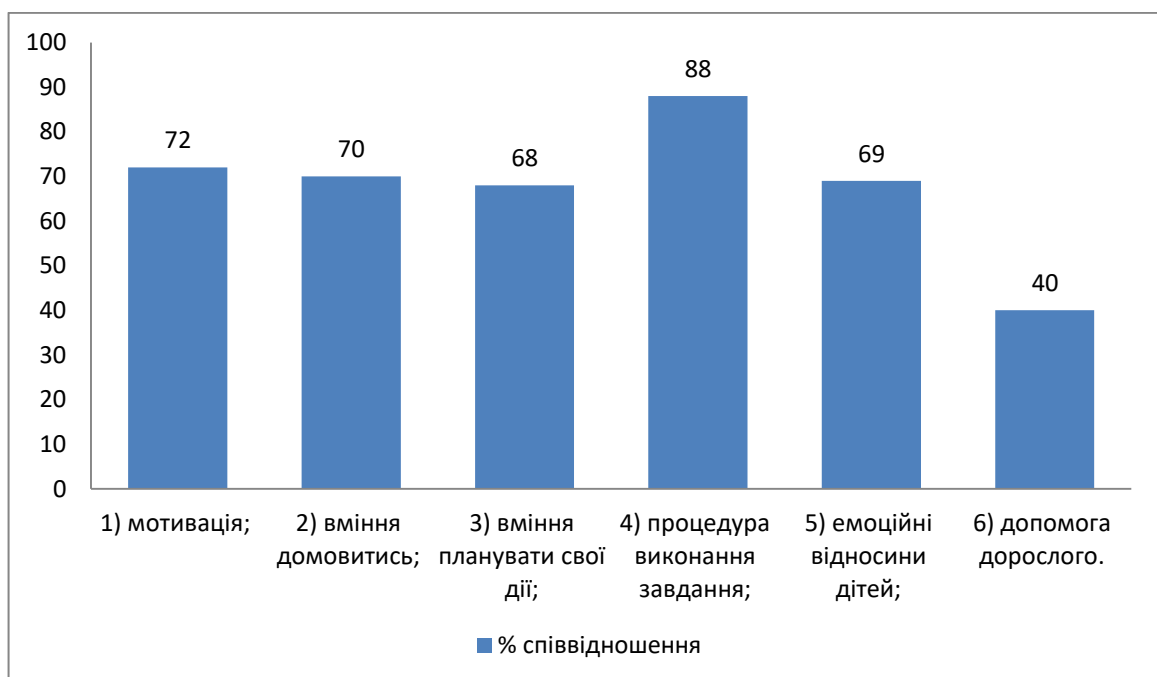


Рис. 2.3. Контрольні результати методики «Ластівка» дітей молодшого шкільного віку з обмеженими фізичними можливостями

Ми бачимо, що результати за методикою «Ластівка» демонструють високі показники за кожним параметром, а саме:

Мотивація – складає 72%, це каже про те, що у дітей молодшого шкільного віку, були досягнуті значні зміни в особистісній диспозиції за останні 2 місяці, які підвищились за цим показником більш ніж в половину.

Вміння домовитись – складає 70%, всі діти, з групи проявляли бажання домовлятися з партнером в процесі роботи над листівкою, намагалися донести в правильній формі свої бажання та плани, що вони хотіли б намалювати.

Вміння планувати свої дії – складає 68%, і доводить, що діти навчилися планувати свої дії вище ніж на середньому рівні, що підтверджує високі показники параметра «вміння домовлятися».

Процедура виконання завдання – складає 88%, всі діти приступили до виконання завдання «Листівка», діти це робили з бажанням та захопленням, домовляючись та працюючи в парі з однолітками.

Емоційні відносини дітей – складає 69%, ми бачимо, що діти з обмеженими можливостями проявляють емоції один до одного, і демонструють набуті вміння їх розпізнавати, що підтверджує доцільність програми і ефективність сформованих комунікативних навичок дітей даної категорії.

Допомога дорослого – складає 40 %, дітей нашої вибірки, раніше діти потребували більше уваги та допомоги з боку дорослого, але на даному етапі, вони намагаються працювати в парах з однолітками та не потребують постійної допомоги дорослого.

Давайте тепер більш детально розглянемо контрольний четвертий параметр «процедура виконання завдання», який ділиться ще на такі параметри:

- діяльність партнерів;
- контроль дій та результатів;
- активність та ініціативність;
- взаємодопомога один одному

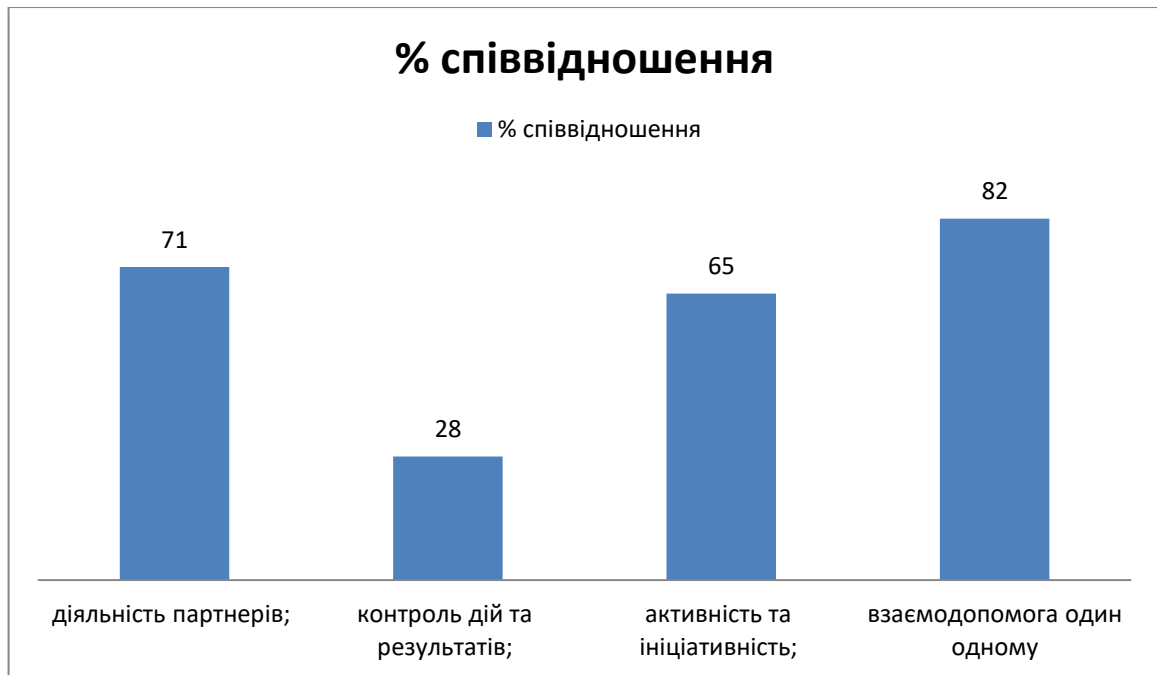


Рис. 2.4. Контрольні результати дослідження за четвертим параметром методики «Листівка»

З рисунку 2.4. ми бачимо, що контрольні показники за четвертим параметром «процедура виконання завдання» методики «Листівка» знаходяться на високому рівні.

Діяльність партнерів в групі досліджуваних дітей складає 71% і підтверджує отримані результати за параметром «вміння домовлятись».

Контроль дій та результатів складає 28%, діти менше звертаються за допомогою дорослого, вони працюючи в парі намагаються досягти спільних результатів у виконанні творчої роботи.

Активність та ініціативність складає 65% і це яскраво виражає рівень вище середнього і мотивацію в творчій роботі.

Взаємодопомога один одному складає 82%, і підтверджує результати параметрів «вміння домовлятись» та «вміння планувати свої дії».

З отриманих контрольних результатів дослідження, ми можемо констатувати, що особистісні диспозиції (мотиви, потреби, цілі, Я-концепція) дітей з обмеженими фізичними можливостями за допомогою нашої програми були ефективно підвищені до середнього та вище

середнього рівня, а з теоретичного дослідження ми знаємо, що комунікативні диспозиції будуються на основі особистісних диспозицій, тому доцільно сказати що наша програма ефективно сприяла формуванню комунікативних диспозицій у осіб з обмеженими фізичними можливостями.

Отримані результати свідчать про те, що ефективне формування комунікативних диспозицій у осіб з обмеженими фізичними можливостями залежить від сформованості особистісно-орієнтованих, діяльнісних, суб'єктивно-особистісних компетенцій та впливу зовнішніх чинників, що повністю підтверджує нашу гіпотезу.

ВИСНОВКИ

Формування комунікативних диспозицій у дітей з обмеженими можливостями є надзвичайно актуальною проблемою, оскільки від ступеня сформованості цих навичок залежить не тільки ефективність виховання дітей, а й процес їх соціалізації та становлення особистості в цілому.

Термін диспозиція, (від лат. *dispositio* – розташування, розподіл) – позначає рису особистості, що виявляється однотипним або подібним реагуванням у певних ситуаціях.

Диспозиція впливає на всі сфери життя людини, визначає не тільки світогляд і соціальну орієнтацію, а й спосіб побудови комунікативних стосунків.

Формування комунікативних диспозицій будується на основі особистісних диспозицій, це мотиви, потреби, цілі, Я-концепція особистості.

Результати нашого теоретичного дослідження свідчать, що формуванню комунікативних навичок сприяє систематичне використання ігор та вправ для розвитку комунікативних навичок, а також групові обговорення, бесіди та перегляди різноманітних ситуацій. Серед дітей спостерігається позитивна тенденція, яка полягає в тому, що учні з обмеженими можливостями стають більш комунікабельними, відкритими, активними та впевненими в собі, завдяки чому краще адаптуються в суспільстві.

В експериментальній частині нами було проведене комплексне дослідження комунікативних диспозицій у осіб з обмеженими фізичними можливостями за допомогою методики «Листівки» (2014 року) – це інструмент для діагностики особливостей взаємодії дітей у спільній діяльності (уміння домовлятися, створювати спільний продукт).

Оцінювані параметри дослідження:

- комунікативні дії (бажання і прагнення взаємодіяти з партнером (спілкування як умова здійснення спільної діяльності);
- вміння домовлятися про спільні дії та спільний продукт;
- вміння спільно виконувати задумане;
- вміння розділяти функції при виконанні задуманого; взаємоконтроль спільних дій).

На першому етапі за методикою «Листівки», ми отримали по всім параметрам низькі результати, тому було вирішено розробити програму формування комунікативних диспозицій у осіб з обмеженими фізичними можливостями, програма проводилась впродовж 2 місяців 2-3 рази на тиждень.

Після проведення занять за програмою, нами було проведено контрольне дослідження за методикою «Листівки».

З отриманих контрольних результатів дослідження, ми можемо констатувати, що особистісні диспозиції (мотиви, потреби, цілі, Я-концепція) дітей з обмеженими фізичними можливостями за допомогою нашої програми були ефективно підвищені до середнього та вище середнього рівня, а з теоретичного дослідження ми знаємо, що комунікативні диспозиції будуються на основі особистісних диспозицій, тому доцільно сказати, що наша програма ефективно сприяла формуванню комунікативних диспозицій у осіб з обмеженими фізичними можливостями.

Отримані результати свідчать про те, що ефективне формування комунікативних диспозицій у осіб з обмеженими фізичними можливостями залежить від сформованості особистісно-орієнтованих, діяльнісних, суб'єктивно-особистісних компетенцій та впливу зовнішніх чинників, що повністю підтверджує нашу гіпотезу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бех І. Д. Виховання особистості : У 2 кн. Кн. 2. Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади. Київ: Либідь, 2003. 344 с.
2. Бех І. Д. Від волі до особистості. Київ: Україна-Віта, 1995. 207 с.
3. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання: Наук.-метод. посіб; Ін-т змісту і методів навчання. Київ, 1998. 204 с
4. Бех І. Д. Проблема особистісних цінностей : стан і орієнтири дослідження. Українська психологія: сучасний потенціал Матеріали Четвертих Костюківських читань в 3-х тт. Київ: Вид-во ДОК, 1996. Т. 1. С. 57—69.
5. Богуш А. М. Мовленнєвий розвиток дітей від народження до 7 років : монографія. Київ: Видавничий дім «Слово», 2004. 374
6. Бусел, В. Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови: 250 000 (Vol. 14). Ірпінь : Перун, 2001. 1736 с.
7. Варій М. Й. Психологія особистості: Навчальний посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2008. 592 с.
8. Вікова психологія / За ред. Г. С. Костюка. Київ: Рад. школа, 1976. 272 с.
9. Вікова та педагогічна психологія: Навч. посібник / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін.. Київ: Просвіта, 2001. 416 с.
10. Глушенко К. О. Проблема формування комунікативної компетентності сліпоглухих дітей у спеціальній літературі США та Великої Британії : дис... канд. пед. наук: 13.00.03. Київ: Вид-во НПУ, 2009. 189 с
11. Гончаренко С. У. Український педагогічний енциклопедичний словник / Вид. друге, доп. Рівне : Волинські обереги, 2011. 552 с.

12. Горецька О. В. Психологічні умови оптимізації спілкування батьків з дітьми дошкільного віку / О. В. Горецька : дис. ...канд. психол. наук: 19.00.07. Бердянськ, 2009. – 267 с.
13. Дуткевич Т. В. Дошкільна психологія (курс лекцій і практикум): На- вчальний посібник.: Центр учбової книги, 2010. 320 с.
14. Кондратенко Т. Д. Навчання старших дошкільнят / Т. Д. Кондратенко, В. К. Котирло, С. А. Ладивір. Київ: Рад. школа, 1986. 152 с.
15. Кононко О. Л. Психологічні основи особистісного становлення дошкільника (системний підхід) : монографія. Київ, 2000. 336 с.
16. Корніяка О. Особливості розвитку комунікативної компетентності фахівців на різних етапах їх професійного становлення. Психолінгвістика: Зб. наук. праць ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». Переяслав-Хмельницький: ПП «СКД», 2011. Вип.8. С. 33 – 45.
17. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. Київ: Радянська школа, 1989. 608 с.
18. Кочарян О. С. Подолання емоційно важких ситуацій спілкування, залежно від складності соціальної перцепції: автореф. дис.на соіск. вчений. степ. канд. психол. наук. Київ, 1986. 19 с.
19. Ладивір С. О. Розвиток пізнавальної активності дітей у процесі їхнього спілкування з батьками / С. О. Ладивір, Г. А. Стадник // Психологія. Київ: Рад. школа, 1990. Вип. 34. С. 53—59.
20. Луценко І. О. Дитина і дорослий: вчимося спілкуватись: готуємось до мовленнєвого спілкування з дошкільниками : навч. вид.; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Ін-т розв. дитини. Київ: Світич, 2008. 202 с.
21. Максименко С. Д. Генезис існування особистості. Київ: Вид-во ТОВ «КММ», 2006. 240 с.

22. Мамічева О. В., Кащєєва Ю. В. Психологічні особливості мотиваційного компоненту комунікативної діяльності дітей дошкільного віку з мовленнєвими та інтелектуальними вадами / О. В. Мамічева, Ю. В. Кащєєва // Вісник Одеського Національного університету імені І. І. Мечникова. Психологія. Том 21. Випуск 25. Частина 1, 2014. С. 216–221.

23. Мамічева О. В., Кордонець В. В., Боброва Г. Ю. Особливості комунікативної функції мовлення молодших школярів, які розвиваються відповідно норми та із затримкою психічного розвитку / О. В. Мамічева, В. В. Кордонець, Ю. Г. Боброва // Fundamental and applied researches in practice of leading scientific schools. Issue: 1 (13) – co-publ.: Publishing office: Accent graphics communications – Hamilton, ON, 2016. P. 45–54.

24. Мамічева О. В., Попова О. М. Значення вербальних та невербальних засобів спілкування у розвитку дитини з психофізичними порушеннями / О. В. Мамічева, О. М. Попова // Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського державного університету : випуск 21/ За ред. О. В. Гаврилова, В. І. Співака. Кам'янець-Подільський: ПП Мошинський В.С., 2013. С. 102–108

25. Махукова Т. В. Формування культури спілкування у дітей молодшого шкільного віку із тяжкими порушеннями мовлення засобам фразеологізмів : дис.. ...канд. пед.. наук : 13.00.03 – корекційна педагогіка / Т. В. Махукова; НПУ імені М. П. Драгоманова. Київ, 2012. 267 с.

26. Мілушина М. О. Психологічні механізми формування комунікативних диспозицій у осіб з обмеженими фізичними можливостями (на матеріалах соціально-психологічного тренінгу). Вісник Одеського національного університету. Серія : Психологія. 2012. Т. 17, Вип. 8. С. 541-549. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vonu_psi_2012_17_8_67

27. Олпорт Р. Становлення особистості, 2002.

28. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія: Посібник. Київ: Академ- видав, 2003. 448 с.

29. Островська К.О. Психологічні основи формування соціальних компетенцій дітей з аутистичними порушеннями: автореф. дис. доктора психол. наук, Київ. 2013. 44с.
30. Пономарьова К. І. Формування комунікативної компетентності молодших школярів у процесі навчання української мови : методичний посібник. Київ: КОНВІ ПРІНТ, 2020. 88 с. URL: <https://znayshov.com/FR/5696/125.pdf>
31. Приходько Ю. А. Формування позитивного емоційного відносини дітей один до одного в процесі спільної діяльності: дис. канд. психол. наук. Київ, 1980. 225 с
32. Приходько Ю. О. Психологічний словник-довідник : навчальний посібник / Ю. Ю. Приходько, І. В. Юрченко. Київ : Каравела, 2012. 328 с.
33. Проскурняк О. І. Роль психолога у формуванні комунікативної діяльності учнів з розумовою відсталістю // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19 : Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. 2013. Вип. 23. С. 375–379.
34. Психологія особистості: Словник-довідник / За ред. П. П. Горностая. Київ: Рута, 2001. 320 с.
35. Психологія: Підручник / За ред. Ю. Л. Трофімова. Київ: Либідь, 2005. 560 с.
36. Різун В. В. Теорія масової комунікації : підруч. для студ. Київ: Видавничий центр «Просвіта», 2008. 260 с
37. Савчин М. В. Психологія відповідальної поведінки. Київ: Україна-Ві та, 1996. 130 с.
38. Сак Т. В. Особлива дитина : від народження до 6 років. Київ: Літера ЛТД, 2008. 144 с.
39. Семиченко В. А. Психологія педагогічної діяльності: Навч. посіб. Київ: Вища школа, 2004. С. 249–251.
40. Соціально-педагогічна робота з батьками, що виховують дітей з

особливими потребами: навчально-методичний посібник / Сост. Н. В. Заверико, Т. Г. Соловійова. Запоріжжя: ПП «Тандем», 2008. 53 с.

41. Столяренко О. Б. Психологія особистості. Навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2012. 280 с.

42. Улунова Г. Є. Психологічна корекція ускладненого спілкування в учнів шкіл-інтернатів : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія». Київ, 2006. 20 с.

43. Шевцова Г. Г. Молодший шкільний вік: традиції та інновації в дослідженнях. Педагогічні науки: Зб. наук. праць. Вип. LXVIII. м. Херсон, ХДУ, 2015. С. 134 – 138. URL: <http://ekhsuir.kspu.edu/bitstream/handle/123456789/4707/стаття%20молодши%20шкільний%20вік.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

44. Шеремет М. К. Актуальні проблеми спеціальної освіти / М. К. Шеремет // Науковий часопис : зб. наукових праць. Київ: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. № 7. С. 79 — 81.

45. Юрченко В. М. Психічні стани людини: системний опис. Рівне: Перспектива, 2006. 574 с.

46. Ядов В. А. Про диспозиційне регулювання соціальної поведінки особистості // Методологічні проблеми соціальної психології, 1975.

47. Яценко Т. С. Основи глибинної психокорекції: Навчальний посібник. Київ: Вища шк., 2006. 382 с.